

Державна служба України з надзвичайних ситуацій
Черкаський інститут пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИВІЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Монографія

За загальною редакцією
О. М. Тищенко, Т. М. Кришталь

Черкаси
Видавець Чабаненко Ю. А.
2018

УДК 351.86

З 13

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільної безпеки України
(протокол № 9 від 25.05.2018)*

З 13 Забезпечення цивільної безпеки в Україні: сучасний стан і перспективи :
монографія / [за заг. ред. О. М. Тищенко, Т. М. Кришталь] . – Черкаси : Видавець
Чабаненко Ю. А., 2018. – 420 с.

ISBN 978-966-920-359-5

Рецензенти:

Гвоздь В. М. – начальник Управління ДСНС України у Черкаській області,
кандидат технічних наук, професор;

Кузьмінський А. І. – професор кафедри вищої школи і освітнього
менеджменту Черкаського національного університету імені Богдана
Хмельницького, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент
Національної академії педагогічних наук України;

Кузнецова Л. В. – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Східноєвропейського університету економіки і менеджменту, кандидат
юридичних наук.

Редакційна колегія:

Тищенко О. М. – в. о. начальника Черкаського інституту пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України,
кандидат технічних наук, професор;

Томенко М. В. – професор кафедри управління у сфері цивільного захисту
Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного
університету цивільного захисту України, доктор політичних наук;

Губенко І. Я. – ректор Черкаської медичної академії, Почесний професор
Української медичної стоматологічної академії м. Полтава, академік Української
академії наук, кандидат медичних наук, доцент;

Корнієнко М. В. – професор кафедри адміністративної діяльності ОВС та
економічної безпеки Одеського державного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент;

Кришталь Т. М. – завідувач кафедри управління у сфері цивільного захисту
Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного
університету цивільного захисту України, доктор економічних наук, доцент;

Обрусна С. Ю. – професор кафедри управління у сфері цивільного захисту
Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного
університету цивільного захисту України, доктор економічних наук, доцент;

Пасинчук К. М. – доцент кафедри управління у сфері цивільного захисту
Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного
університету цивільного захисту України, кандидат педагогічних наук.

УДК 351.86

ISBN 978-966-920-359-5

© Авторські тексти, 2018

Секція 3. Стан та проблеми державного регулювання національної економіки

Бразилій Н. М., Чубань В. С. ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ВИТРАТ ПІДПРИЄМСТВА НА ОХОРОНУ ПРАЦІ.....	262
Гавриленко В. О. БЮДЖЕТУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ОБЛІКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ.....	271
Головченко С. І. МЕХАНІЗМ ВЗАЄМОДІЇ ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЕКОНОМІЧНОЇ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА	282
Кришталь Т. М., Тищенко О. М. МЕХАНІЗМ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ДСНС УКРАЇНИ	291
Крот Ю. М., Пастернак Я. П. ОСОБЛИВОСТІ АУДИТОРСЬКОЇ ПЕРЕВІРКИ ФОРМУВАННЯ ТА ОБЛІКУ ВИТРАТ ПІДПРИЄМСТВА НА ОХОРОНУ ПРАЦІ	299
Куриліна О. В. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В ЗМІННІЙ ЕКОНОМІЦІ	308
Чубін Т. К. ІНДЕКС ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ: МЕТОДИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИМІРЮВАННЯ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА СВІТОВОМУ РІВНЯХ	313
Шинкаренко О. М. ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ ЯК ВАЖЛИВОГО ФАКТОРА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	322

Секція 4. Місце та роль гуманітарних знань в процесі підготовки фахівців органів державного управління

Вовк Н. П. ПРОБЛЕМА ЕФЕКТИВНОСТІ КОМУНІКАЦІЇ В АНТИКРИЗОВОМУ УПРАВЛІННІ	332
Демченко С. О., Демченко А. В. АКМЕОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД В УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	338
Дмитренко М. Й., Пасинчук К. М. КОМПОНЕНТИ, КРИТЕРІЇ, РІВНІ ТА ПОКАЗНИКИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ	347
Іванова І. В. ІНШОМОВНА КУЛЬТУРОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦЯ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ	355
Кришталь М. А., Снісаренко А. Г., Фомич М. В. ЧЕРКАСЬКА НАУКОВА ШКОЛА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ-РЯТУВАЛЬНИКІВ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	363
Мовчан Л. Г., Рум'янцева К. Є. МІСЦЕ І РОЛЬ ГУМАНІТАРНИХ ЗНАНЬ У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ І ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ	373

Секція 4. Місце та роль гуманітарних знань в процесі підготовки фахівців органів державного управління

4. Knapp K., Potthoff A. Knapp Interkulturelle Kommunikation. Zeitschrift fur Fremdsprachenforschung, 1990. – № 1. – Р. 62–93.

5. Американські та українські дослідники здійснили тестування культурного інтелекту населення України [Електронний ресурс]. Інтерв'ю. 2013. Режим доступу : <http://www.management.com.ua/interview/int367.html>

6. Дзундза М. До проблеми розвитку ціннісного компонента соціоекономічної культури майбутніх фахівців. Освіта управління, 2004. – №1. – С. 153–157.

7. Зеер Э.Ф. Психология профессионального образования: учеб. пособ. Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. проф.-пед. у-та, 2000. 244 с.

8. Иванова І.В. Формування культурологічної компетентності майбутніх фахівців бізнес-сфери у процесі навчання іншомовного професійного спілкування. Вісник Черкаського університету. (Серія: Педагогічні науки). Випуск 135. Черкаси, 2008.–С. 43–47.

ЧЕРКАСЬКА НАУКОВА ШКОЛА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ-РЯТУВАЛЬНИКІВ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Кришталь М. А., канд. психол. наук, професор,

Снісаренко А. Г., канд. психол. наук, доцент,

Фомич М. В., канд. психол. наук, доцент

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля

Національного університету цивільного захисту України

Постановка проблеми. Вірогідність і життєздатність наукових підходів, нових наукових термінів, технологій та форм роботи перевіряється не лише на підставі аналізу існуючих базових понять, наукових досліджень, публічного обговорення на форумах, конференціях та симпозіумах. Якщо наукова сентенція не отримує практичного впровадження, не проходить перевірки в реалізації, то назавжди залишається лише теоретичною розробкою. Тому дуже важливо аби наукові підходи трансформувалися у практичні методики і технології роботи, підкріплювалися і збагачувалися практичними напрацюваннями, набували практичної значущості, системного застосування та були корисними для науковців та фахівців.

Таке плідне поєднання теорії та практики вже не перший десяток років є основою досліджень Черкаської наукової школи психологічної підготовки курсантів-рятувальників у Черкаському інституті пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України (НУЦЗ України).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Становлення та розвиток шкіл в науці дедалі більше звертає увагу суспільства та наукового співтовариства [2; 6; 8; 15; 18; 22]. Аналізу проблеми функціонування наукових психологічних шкіл присвячені роботи О. А. Гнізділової, В. Ф. Енгаличева, В. К. Криворученка, О. О. Назарова, В. П. Садкового, О. В. Тімченка, Ю. А. Храмова, А. А. Шикун та ін. Інтерес науковців до проблем наукових психологічних шкіл пояснюється не тільки необхідністю вивчення генезису наукових ідей, історії становлення наукових напрямів, механізму наукових відкриттів, але й пошуком сучасних форм організації наукових досліджень та кристалізації сучасних знань у галузях прикладної психологічної науки: інженерної психології, психології праці, юридичної психології, психології діяльності в особливих умовах тощо.

Значна роль наукових шкіл у розвитку психологічної думки відома з давніх часів, коли психологічне знання формувалося в надрах філософських і природно-наукових вчень (школи країн Стародавнього Сходу, а також давньогрецькі: Піфагора, Гіпократ, Сократ, Платон та ін.). Істотне зростання ролі наукових шкіл

відбулося в епоху Нового часу у зв'язку зі стрімким прогресом науки, перетворенням її в професію, а також завдяки переходу наукової діяльності з області індивідуальної праці в сферу колективну [2].

Якщо говорити про психологію, то саме завдяки школі В. Вундта психологія вперше знайшла статус самостійної науки, а надалі зі стін цієї школи вийшла ціла плеяда психологів, які стали керівниками багатьох інших шкіл-лабораторій, де продовжувався процес подальшого становлення психології в якості самостійної науки (Е. Тітченер, Ч. Спірмен, О. Кюльпе, Д. Кеттелл, В. М. Бехтерев та ін.). Подальший інтенсивний розвиток психології у ХХ ст. призвів до переростання багатьох шкіл – дослідних колективів у школи – напрями, що визначили макроструктуру сучасної психології, такі, як структуралізм, функціоналізм, біхевіоризм і необіхевіоризм, гештальтпсихологія і школа К. Левіна, французька соціологічна школа, психоаналіз, когнітивізм тощо. Структура сучасної вітчизняної психології також обумовлена діяльністю великих наукових шкіл, що розвиваються протягом всієї її історії, серед яких школи Б. Г. Ананьєва, М. Я. Басова, Л. С. Виготського, О. Ф. Лазурського, О. Р. Лурія, В. М. М'ясищева, А. В. Петровського, Б. М. Теплова, М. Г. Ярошевського та ін.

Заслужують на увагу дослідження [15] Харківської наукової школи екстремальної психології, засновниками та рушійною силою якої є фахівці науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології Національного університету цивільного захисту України під керівництвом доктора психологічних наук, професора О.В. Тімченка. Колектив цієї наукової школи сьогодні вирішує найскладніші питання не тільки з проблем науково-методичного та практично-прикладного супроводу діяльності служби психологічного забезпечення ДСНС України, але й безпосереднього надання екстреної психологічної допомоги населенню, постраждалому внаслідок надзвичайної ситуації, викликані подіями природного, техногенного або соціального походження.

Разом з тим проблема функціонування наукової школи психологічної підготовки курсантів – майбутніх рятувальників поки що не була предметом теоретичного дослідження і – утворює новий напрям у розвитку сучасної психології.

З огляду на викладене, *мета даної статті* – висвітлити внесок Черкаської наукової школи психологічної підготовки курсантів-рятувальників у розбудову системи підготовки фахівців служби цивільного захисту.

Виклад основного матеріалу. Історія становлення. Треба відзначити, що проблема психологічної підготовки фахівців різних видів діяльності з 20-х рр. ХХ ст. і по теперішній час посідає центральне місце в ряді науково-прикладних напрямів психологічної науки. На різних етапах історичного розвитку відміченої науки формувались теоретичні засади психологічних основ підготовки особистості до професійної діяльності [8].

Науковці констатують, що термін «наукова школа в психології» має на увазі групу вчених, зв'язаних ідейно, а інколи і територіально, з лідером наукового напрямку [6; 15; 18]. Як правило, представники однієї школи розділяють теоретичну або систематичну платформу і працюють над близькими проблемами. Якщо говорити про Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, то подібним науково-методологічним фундаментом є Черкаська наукова школа психологічної підготовки курсантів-рятувальників, засновником і керівником якої є кандидат психологічних наук, професор М. А. Кришталь.

Психологічна підготовка курсантів-рятувальників формувалась у структурі навчального закладу з початку створення Черкаського пожежно-технічного училища (1973) та була і залишається важливою складовою професійної підготовки (діяльності) фахівців служби цивільного захисту. Так, серед випускників навчального закладу Герої Радянського Союзу, кавалери Почесної відзнаки Президента України – Зірки «За мужність» – лейтенанти внутрішньої

Секція 4. Місце та роль гуманітарних знань в процесі підготовки фахівців органів державного управління

служби В.П. Правик і В.М. Кібенок, які (як і сотні інших випускників навчального закладу) здійснили свій безсмертний подвиг під час ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС (1986). Ось як цю жахливу подію описує відомий український письменник В.О. Яворівський: «За покликом рідної землі на захист свого народу першими до палаючого реактора по тривозі прибули пожежні з охорони ЧАЕС на чолі з начальником варти Володимиром Правиком. Потім прибуло підкріплення з міста Прип'ять на чолі з лейтенантом Віктором Кібенком. Вступивши в полум'я смертельної небезпеки, яким дихав реактор, пожежні в ту ніч, не шкодуючи сил і життя, виконали присягу на вірність народу України ...».

Продовжили героїчні традиції начального закладу випускники інституту Ігор Бойко та Олексій Панченко, які добровольцями вступили до лав збройних сил України та трагічно загинули під час проведення антитерористичної операції на Сході України (2015). Указом Президента України Ігор Бойко та Олексій Панченко нагороджені орденом «За мужність» III ступеня (посмертно).

Психологія не випадково посіла провідне місце в наукових пошуках професора М.А. Кришталю. На відміну від західного варіанту організації пожежно-рятувальної служби, де у підрозділах працює достатньо психологів, в Україні лиш віднедавна почали приділяти увагу цьому питанню. Хоча робота психологічної служби потрібна не тільки для того, щоб надати допомогу працівникам ДСНС України, які під час виконання нелегких службових обов'язків, пов'язаних з гасінням пожеж та рятуванням потерпілих, з ризиком для здоров'я і життя, великими фізичними та психологічними навантаженнями отримують психологічні травми. Психологічні дослідження консультативного характеру дуже важливі також для психологічного відбору кандидатів на службу чи навчання. Адже не кожен може перебороти в собі страх перед висотою чи перед роботою в протигазі у задимленому приміщенні. Важко передбачити й те, як поведеться людина в екстремальній ситуації.

До речі, про екстремальні ситуації. У 1989 році в Баку доводилося стійко підтримувати правопорядок під час вірмено-азербайджанського конфлікту. Майже рік у три зміни офіцери та курсанти Черкаського пожежно-технічного училища допомагали забезпечувати правопорядок, а в перервах між несенням служби – навчалися майже у «військово-польових умовах». Для цього під час кожної зміни до курсантів виїжджали викладачі. Часто ситуації набували екстремального характеру, наприклад, коли проти роздратованого натовпу стояв взвод курсантів, на роздуми і складання стратегічних планів часу не вистачало. Важко навіть уявити, що їм довелося тоді пережити.

Проте найбільш пам'ятними є події 1980 року, коли лейтенантові внутрішньої служби М.А. Кришталю довелося у якості начальника штабу батальйону курсантів брати участь у забезпеченні правопорядку Московської Олімпіади. На все життя запам'яталися також пожежі у Ялтинських лісах, на гасіння яких згідно з Указом Президента було передислоковано половину особового складу тоді ще пожежно-технічного училища. Майор М.А. Кришталю очолював штаб зведеного загону у кількості 300 курсантів і співробітників.

Ці та інші події, розуміння важливості психологічного супроводження діяльності рятувальників, заклали основу наукової школи – включення до навчальних програм підготовки фахівців нової дисципліни: «Психолого-педагогічні основи в діяльності працівників пожежної охорони» (1995). Членами школи під керівництвом досвідченого педагога та молодого науковця М.А. Кришталю обґрунтовано необхідність доопрацювання Програми професійної підготовки рядового і молодшого начальницького складу Державної пожежної охорони МВС України, з метою відображення основних завдань психологічного забезпечення професійної підготовки в тематичних планах навчання. Доведено необхідність створення соціально-психологічних служб як у навчальних пожежно-технічних закладах, так і в підрозділах пожежної охорони, та запропоновано критерії визначення ефективності їх діяльності.

Становлення та розбудова наукової школи була б неможлива без неоціненного вкладу в її розвиток члена-кореспондента АПН України, доктора психологічних наук, професора Ю. Л. Трофімова. Під його керівництвом першим проректором інституту з навчально-методичної роботи М. А. Кришталем підготовлено та захищено дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.03 – психологія праці, інженерна психологія, ергономіка на тему «Особливості ергономічного забезпечення підготовки пожежників» (1997). У даному дисертаційному дослідженні вперше розроблено та науково обґрунтовано професіограму пожежного-респіраторника, ергономічні вимоги та рекомендації щодо вдосконалення системи психологічної підготовки як складової частини професійної підготовки пожежників. Практичну цінність зазначеної роботи склали навчальні посібники: «Психологічна підготовка пожежників», «Початкова підготовка пожежників», що рекомендовані для пожежно-технічних навчальних закладів і практичних працівників Державної пожежної охорони, відділень виховної та соціально-психологічної підготовки. Запропонована і обґрунтована необхідність доопрацювання Програми професійної підготовки рядового і молодшого начальницького складу Державної пожежної охорони МВС України, з метою відображення основних завдань ергономічного забезпечення професійної підготовки в тематичних планах навчання. Обґрунтована необхідність соціально-психологічних служб як в навчальних пожежно-технічних закладах, так і в підрозділах пожежної охорони, та зроблена спроба визначення ефективності її діяльності. Крім того виявлені особливості впливу різних психологічних факторів, що використано у процесі проведення профорієнтації та профвідбору пожежних-респіраторників.

Суттєвий вплив на розвиток наукової діяльності школи справили праці доктора психологічних наук, професора Г.С. Грибенюка. Який один із перших у вітчизняній психології звернув увагу на проблему готовності спеціалістів пожежної безпеки до професійної діяльності (1997) та заклав теоретичні основи дослідження психологічної проблеми становлення саморегуляції майбутніх рятувальників (2007). У роботах науковцем обґрунтовано концепцію саморегуляції особистості в екстремальних умовах діяльності. Запропоновано модель суб'єктної структури саморегуляції. Розкрито специфіку індивідуального та колективного вчинків як факторів саморегуляції за умов екстремальності діяльності.

Здобувачі, які пройшли наукову школу, успішно працюють доцентами та професорами. Школа не тільки генерує наукову продукцію, ідеї та відкриття, але й забезпечує розширене відтворення наступних поколінь дослідників; її вихованці самі стають науковими лідерами, керівниками нових «дочірніх» шкіл. Наукова школа відкрила шлях у науку кільком поколінням учених – і в цьому запорука її довголіття та життєва сила. Продовжувачами традицій школи стали учні – кандидати наук у галузі інженерної психології та психології діяльності в особливих умовах.

Так, у дисертаційному дослідженні В.В. Вареника «Інженерно-психологічне забезпечення професійного відбору до Державної пожежної охорони України» (Київ, 2001) вперше на основі аналізу взаємозв'язку системи професійного відбору, професійної та психологічної підготовки розроблені професіограма і психограма пожежника, визначені значущі психофізіологічні показники, що впливають на ефективність його діяльності, розроблений комплекс методик до психологічного відбору фахівців пожежної охорони. Практична цінність роботи – розроблений навчальний посібник «Теоретичні основи і методики професійного відбору пожежників», який рекомендований Головним управлінням державної пожежної охорони МВС України для пожежно-технічних закладів освіти й практичних працівників Державної пожежної охорони, відділень виховної та соціально-психологічної роботи.

Секція 4. Місце та роль гуманітарних знань в процесі підготовки фахівців органів державного управління

Особливості формування професійно важливих якостей газодимозахисників-рятувальників МНС України представлено у роботі В. П. Бута (Київ, 2008). У дослідженні уточнено сутність професійно важливих якостей особистості та визначена їх структура у газодимозахисників-рятувальників як сукупність мисленневих, управлінських, мотиваційних, атенційних, мнемічних, емоційно-вольових та фізичних якостей. Встановлені особливості їх діяльності та рівень розвитку зазначених груп якостей в офіцерів та курсантів. Уперше розроблено та апробовано тренінгову програму формування професійно важливих якостей курсантів необхідних для успішної професійної діяльності у пожежно-рятувальних підрозділах.

У дисертації А. Г. Снісаренка «Професіографічний аналіз діяльності начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України» (Харків, 2011) вперше на основі комплексного дослідження здійснено професіографічний опис діяльності начальників караулів, встановлено зв'язок між професійно важливими якостями фахівців та їхньою професійною успішністю, розроблено психограму такого управлінця. Отримані наукові результати дослідження впроваджено у практику професійно-психологічного відбору та психологічного супроводження діяльності начальників караулів, що дозволило зменшити плинність кадрів серед управлінського персоналу оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України.

Проблему розвитку професійно важливих якостей фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту представлено у науковій праці М. В. Фомича (Київ, 2012). Науковцем вперше розроблено тренінгову програму, яка сприяє розвитку професійно важливих якостей фахівців, що займають посади начальників караулів, та підвищенню ефективності їхньої професійної діяльності; удосконалено структуру освітньо-кваліфікаційних характеристик «бакалавра» і «спеціаліста» за напрямом підготовки «Пожежна безпека», яка відрізняється від існуючої тим, що додатково введено низку управлінських умінь та навичок здійснення практичної діяльності керівника пожежно-рятувального підрозділу тощо. Результати роботи використовуються в практичній діяльності Центрів психологічного забезпечення при Головних управліннях МНС України та навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів МНС.

Професіографічний аналіз діяльності кінологів-рятувальників Державної служби України з надзвичайних ситуацій провів С. М. Мордюшенко (Харків, 2013). У роботі автором розкрито психологічні особливості професійної діяльності рятувальників кінологічної служби. Визначено психологічний зміст основних професійних завдань кінологів-рятувальників ДСНС України. Виділено типові індивідуально-особистісні властивості рятувальників кінологічної служби (як досвідчених, так і початківців). Науковцем розроблено рекомендації щодо побудови професіографічного підходу до аналізу діяльності кінологів-рятувальників ДСНС України.

Вивченню проблеми формування в майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту психологічної готовності до професійної діяльності на етапі професійного навчання присвячено дисертаційну роботу Є. В. Школяра (Хмельницький, 2014). У дисертації досліджено структуру та процес формування психологічної готовності, визначено психологічні особливості, що впливають на її стан та рівень. Схарактеризовано динаміку структурних компонентів психологічної готовності в майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту й у фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту. Визначено їх рівні сформованості на етапах професійного навчання та професійної діяльності. Автором розроблено й апробовано професійно-психологічний тренінг щодо формування в майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного

захисту психологічної готовності до професійної діяльності, мета якого – підвищення рівня структурних компонентів психологічної готовності до фахової діяльності.

У науковому дослідженні Д. С. Шаріпової «Особливості психічної ригідності в системі емоційних переживань професійних спортсменів з кульової стрільби» (Харків, 2015), запропоновано нове вирішення наукової задачі визначення особливостей психічної ригідності в системі емоційних переживань професійних спортсменів з кульової стрільби під час змагальної діяльності. Розкрито психологічну характеристику змагальної діяльності спортсменів-стрілків, визначено особливості емоційних переживань у спортивній діяльності, описано феноменологію та природу психічної ригідності. Виявлено типологічні характеристики психічної ригідності професійних спортсменів з кульової стрільби, вплив віку та стажу на кількісно-якісні її показники. Запропоновано авторський підхід до класифікації впливу емоційних переживань на реалізацію індивідуальної поведінки спортсменів-стрілків у ситуації змагальної діяльності. Науковцем виділено та охарактеризовано індивідуальні особливості професійних спортсменів з кульової стрільби, що визначають їхні стильові характеристики поведінки під час змагань.

Актуальність зазначених робіт обумовлена основними проблемами сьогодення: зростаючими вимогами держави й суспільства щодо ефективності діяльності органів та підрозділів цивільного захисту у справі запобігання надзвичайним ситуаціям та ліквідації їх наслідків; необхідністю удосконалення діяльності служби психологічного забезпечення ДСНС України, насамперед, у розрізі здійснення професійно-психологічного відбору, психологічного супроводження та психологічної підготовки персоналу служби.

Напрями досліджень. Однією з ознак наукової школи є широта проблематики досліджень. На даному етапі розвитку в цій школі сформовані та успішно розвиваються три напрями досліджень:

1. Формування та розвиток психологічних компетенцій фахівців служби цивільного захисту:

- вивчення механізмів адаптації майбутніх фахівців до умов професійної діяльності, впливу зовнішніх та внутрішніх факторів на формування готовності особового складу до дій в екстремальних умовах;

- розробка ефективних технологій психологічної підготовки пожежників-рятувальників щодо дій в умовах екстремальних впливів надзвичайних ситуацій та подолання наслідків стресових станів;

- розробка ергономічного забезпечення професійної діяльності фахівців служби цивільного захисту;

- вивчення та розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо формування морально-вольових та психологічних якостей у начальницького складу служби цивільного захисту.

2. Формування та розвиток акмеологічних компетенцій фахівців служби цивільного захисту:

- розробка рекомендацій щодо формування та розвитку акмеологічних компетенцій у курсантів-рятувальників, фахівців інспекторського складу ДСНС України, начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту;

- розробка акмеограм основних спеціальностей в межах ДСНС України.

3. Формування та розвиток управлінських компетенцій фахівців служби цивільного захисту:

- розробка рекомендацій щодо формування управлінських компетенцій та розвитку професійно важливих якостей у фахівців інспекторського складу ДСНС України;

Секція 4. Місце та роль гуманітарних знань в процесі підготовки фахівців органів державного управління

- комплексна оцінка організаційно-правових та індивідуально-психологічних особливостей діяльності начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту та розробка професіографічного опису діяльності керівників пожежно-рятувальних підрозділів.

Кафедра психології діяльності в особливих умовах як основа ефективної роботи наукової школи. Для проведення відповідної навчально-методичної, науково-дослідної, виховної роботи та продовження наукових розробок школи у 2007 році створена відповідна кафедра перед керівним складом якої було поставлене завдання – сформувати творчий науковий колектив. Молоді науковці оволодівали основами теоретичних, психологічних, методологічних знань та методами наукового пошуку; набували науково-дослідницьких умінь. Дослідників об'єднував насамперед інтерес до психологічної науки, бажання глибше пізнати психологічну дійсність фахівця служби цивільного захисту, прагнення спільно здійснювати науковий пошук.

У межах наукової роботи школи розроблялися три комплексні теми «Інженерно-психологічний супровід діяльності персоналу МНС України» (РК № 0110U006734) – науковий керівник М.А. Кришталь, «Основи професійно-психологічного відбору працівників кінологічної служби Державної служби України з надзвичайних ситуацій» (РК № 0113U003616) – науковий керівник А. Г. Снісаренко, «Психологічні особливості розвитку професійно важливих якостей начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту» (РК № 0113U001472) – науковий керівник М. В. Фомич.

За час роботи кафедри захищено низку дисертаційних робіт з психолого-педагогічних галузей та ряд науково-педагогічних працівників отримали вченні звання (М.А. Кришталь – професор, А. Г. Снісаренко та М. В. Фомич – доцент).

На базі кафедри з 2008 року щорічно проводиться міжвузівська науково-практична конференція «Проблеми психології діяльності в особливих умовах», що охоплює актуальні психологічні проблеми професійної діяльності фахівців екстремального профілю діяльності: методологічні засади психологічного забезпечення професійної діяльності; професійна орієнтація та професійно-психологічний відбір; професійно-психологічна підготовка; організаційно-правові та наукові засади підвищення якості підготовки фахівців за напрямом психологія тощо.

На кафедрі активно проводиться робота наукового товариства курсантів та студентів. Зокрема, курсанти інституту Я. І. Жаботинський (2011) і М. І. Фацул (2012), які виконали наукові дослідження з актуальних проблем психології діяльності в особливих умовах за темами «Психологічні умови запобігання травматизму та загибелі працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України» та «Нервово-психічна стійкість пожежних-рятувальників» відповідно, посіли перші місця на Міжнародному конкурсі наукових робіт з професійно-орієнтованих гуманітарних дисциплін серед курсантів, студентів та слухачів вищих навчальних закладів МНС України. Розробки молодих науковців апробовано і впроваджено в навчально-виховний процес Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля.

Студентка інституту Крижанівська К.В. перемогла у конкурсі грантових проектів для молоді від Британської ради (2017). Науково-практичний проект вихованки інституту реалізовано у дошкільних навчальних закладах міста Черкаси.

Науково-педагогічними працівниками кафедри проведено результативну роботу з ліцензування нової спеціальності в інституті та здійснюється відповідна підготовка фахівців у галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» спеціальності 053 «Психологія» за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти та за другим (магістерським) рівнем вищої освіти.

Сьогодні викладачами кафедри підготовлено близько 200 наукових публікацій, 37 навчальних та навчально-методичних посібників, 2 навчальні посібники з грифом МОН України, 5 монографій. Отримано 8 авторських свідоцтв на твір. *Монографії*: Професіографічний аналіз діяльності начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України (2011) [16]; Психологічні особливості розвитку професійно важливих якостей начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту (2014) [19]; Професіографічний аналіз діяльності кінологів-рятувальників ДСНС України (2014) [10]; Особливості психічної ригідності в системі емоційних переживань професійних спортсменів з кульової стрільби (2016) [21]; Формування психологічної готовності у курсантів вищих навчальних закладів цивільного захисту до майбутньої професійної діяльності в оперативно-рятувальній службі цивільного захисту (2017) [23]. *Навчальні посібники*: Основи практичної психології рятувальника (2005) [3]; Психологічна підготовка (2005) [4]; Психологія діяльності в особливих умовах (2008) [13]; Психологічне забезпечення професійної діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України (2011) [9]; Психологія і педагогіка вищої школи (2013) [14]; Експериментальна психологія (2014) [5]; Основи психології (2015) [11; 12]; Етнопсихологія (2015) [7]; Акмеологічні основи підготовки рятувальників (2016) [1] та ін.

Наукові розробки представників школи впроваджуються в практику психологічної підготовки курсантів-рятувальників шляхом моделювання психологічних чинників ризиконебезпечних ситуацій діяльності фахівців пожежно-рятувальних підрозділів на навчальному комплексі психологічної підготовки та комплексі з підготовки газодимозахисників. Крім цього науковці відпрацьовують на практиці особливості роботи психолога в осередку надзвичайної ситуації техногенного, природного та соціально-політичного походження, здійснюють профілактику та корекцію соціально-психологічних і особистісних девіацій серед спеціалістів екстремального профілю діяльності.

Результати діяльності наукової школи було неодноразово представлено на міжнародних і всеукраїнських наукових та освітніх форумах, де отримано заслужені нагороди. Так, члени наукової школи в черговий раз на гідному рівні представили систему підготовки фахівців для органів управління та підрозділів ДСНС України та були нагороджені дипломом і золотою медаллю в номінації «Компетентнісний підхід в освітній діяльності вищої школи» (2013). Варто наголосити, що формування компетентності в освітньому процесі вищого навчального закладу ДСНС України висуває на перше місце не інформованість курсанта, а вміння вирішувати проблеми в різних умовах підвищеної небезпеки. «Впровадження компетентнісного підходу в навчальний процес передбачає розробку інтегрованих навчальних курсів, в яких предметні галузі співвідносяться з різними видами компетентності, розширення в структурі навчальних програм із загальноосвітніх дисциплін міжпредметного компоненту (міжпредметні задачі, які не можуть бути вирішені засобами одного предмету)» – зазначає керівник наукової школи професор М. А. Кришталь.

У 2016 та 2017 роках в рамках наукового проекту з психології, що проводиться Міжнародною академією наук і вищої освіти (м. Лондон), представники наукової школи за дослідження «Пасторальний тренінг як средство формування професійної компетентності майбутніх спеціалістів служби громадянської захисту ГСЧС України» [20] та «The estimation of the tension of labour of chiefs of guard of fire rescue units» [24] нагороджені дипломами призерів.

Висновки. Таким чином, можна з впевненістю сказати, що Черкаська наукова школа психологічної підготовки курсантів-рятувальників є осередком професійного зростання майбутніх науково-педагогічних працівників та ефективною формою пошуково-дослідної діяльності.

Секція 4. Місце та роль гуманітарних знань в процесі підготовки фахівців органів державного управління

Постійна цілеспрямована робота представників школи спрямована на вирішення актуальних наукових проблем, консолідує теоретичні і прикладні наукові дослідження у галузі інженерної психології, психології праці, психології діяльності в особливих умовах, акмеології, професійної освіти, оптимізує впровадження результатів наукових досліджень у діяльність пожежно-рятувальних підрозділів ДСНС України, сприяє вирішенню проблем вдосконалення фахової майстерності науково-педагогічних працівників. Вона не тільки зберігає традиції своїх засновників, а й є осередком активного наукового пошуку, та створює оптимальні умови для зростання психології як науки та окремих її напрямів.

Залучення талановитої молоді до Черкаської наукової школи психологічної підготовки курсантів-рятувальників сприяє інтеграції науки і практики у професійній підготовці фахівців для органів управління та підрозділів служби цивільного захисту, підвищенню ефективності виконання дисертаційних досліджень та прискоренню впровадження їх результатів у практику, оптимізації підготовки науковців-дослідників, здатних до самостійної пошукової діяльності.

Перспективи подальших досліджень наукової школи: теоретико-методологічні засади реформування системи освіти вищих навчальних закладів ДСНС України; теоретико-методологічні основи вивчення процесів розвитку і функціонування особистості як суб'єкта діяльності в особливих умовах діяльності; соціально-психологічні основи збереження фізичного, психічного та морального здоров'я фахівців служби цивільного захисту; професіографічний опис основних управлінських спеціальностей в межах ДСНС України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акмеологічні основи підготовки рятувальників: навчальний посібник / М. А. Кришталь, С. А. Мукомел, А. Г. Снісаренко та ін. – Черкаси: видавець ФОП Гордієнко Є. І., 2016. – 260 с. (Рекомендовано МОН України як навчальний посібник для студентів ВНЗ).

2. Гнізділова О.А. Характеристика дефініції «наукова школа» / О. А. Гнізділова // Теорія та методика навчання та виховання. – 2008. – № 22. – С. 13 – 23.

3. Грибенюк Г.С. Основи практичної психології рятувальника / Г. С. Грибенюк. – Черкаси, 2005. – 521 с.

4. Грибенюк Г.С. Психологічна підготовка / Г.С. Грибенюк. – Черкаси : ЧІПБ імені Героїв Чорнобиля МНС України, 2005. – 232 с.

5. Експериментальна психологія: навчальний посібник / А. Г. Снісаренко, П.В. Теслюк, М.В. Фомич та ін. – Черкаси: видавець ФОП Гордієнко Є. І., 2014. – 142 с.

6. Енгальчев В.Ф. О калужской научной школе юридической психологии / В.Ф. Енгальчев // Вестник Калужского университета. – 2008. – С. 30 – 39.

7. Етнопсихологія: навчальний посібник / С. А. Мукомел, А. Г. Снісаренко, М.В. Фомич та ін. – Черкаси: видавець ФОП Гордієнко Є. І., 2015.

8. Криворученко В.К. Научные школы – важнейший фактор развития современной науки [Электронный ресурс] / В.К. Криворученко. – Режим доступа: http://www.mosgu.ru/nauchnaya/scientificschools/about/Krivoruchenko_factor.

9. Кришталь М.А. Психологічне забезпечення професійної діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України : [навчальний посібник] / Кришталь М.А. – Черкаси : Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля, 2011. – 226 с.

10. Мордюшенко С.М. Професіографічний аналіз діяльності кінологів-рятувальників ДСНС України: монографія / С. М. Мордюшенко, А. Г. Снісаренко, О.В. Тімченко. – Х. – Черкаси: видавець Ю. Чабаненко, 2014. – 184 с.

11. Основи психології: навчальний посібник / М.А. Кришталь, С. А. Мукомел, А. Г. Снісаренко та ін.; за заг. ред. А.Й. Капської та О. Д. Сафіна. – в 2 т. Т. 1. – Черкаси: видавець ФОП Гордієнко Є.І., 2015. – 646 с. (Рекомендовано МОН України як навчальний посібник для студентів ВНЗ).
12. Основи психології: навчальний посібник / М.А. Кришталь, С.А. Мукомел, А.Г. Снісаренко та ін.; за заг. ред. А.Й. Капської та О.Д. Сафіна. – в 2 т. Т. 2. – Черкаси: видавець ФОП Гордієнко Є.І., 2015. – 360 с. (Рекомендовано МОН України як навчальний посібник для студентів ВНЗ).
13. Психологія діяльності в особливих умовах: [навчальний посібник] / [Бут В.П., Вареник В.В., Вовк Н.П. та ін.]. – Черкаси: Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля, 2008. – 218 с.
14. Психологія і педагогіка вищої школи: навчальний посібник / Л.І. Мохнар, П.В. Теслюк, А.Г. Снісаренко, М.В. Фомич. – Черкаси: АПБ ім. Героїв Чорнобиля, 2013. – 202 с.
15. Садковий В.П. Харківська наукова школа екстремальної психології / В.П. Садковий, О.О. Назаров // Новий колегіум. – 2009. – № 1. – С. 15 – 18.
16. Снісаренко А. Г. Професіографічний аналіз діяльності начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України: монографія / М. А. Кришталь, В. П. Садковий, А. Г. Снісаренко, О. В. Тімченко. – Х. – Черкаси: видавець Ю. Чабаненко, 2011. – 230 с.
17. Снісаренко А.Г. Профессиональная мотивация сотрудников рискоопасных профессий как психологическая проблема / А. Г. Снісаренко, Т.В. Лаврик, Я.С. Снісаренко // Modern peculiarities of the identity formation and social adaptation in conditions of the liberal values crisis: Peer-reviewed materials digest. – London: IASHE, 2016. P.– С. 98 – 100.
18. Храмов Ю.А. Наукові школи в НАН України / Ю.А. Храмов // Наука та наукознавство. – 2008. – № 4. – С. 122–133.
19. Фомич М.В. Психологічні особливості розвитку професійно важливих якостей начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту: [монографія] / М.В. Фомич, М.А. Кришталь, П.В. Теслюк. – Черкаси: видавець Ю. Чабаненко, 2014. – 166 с.
20. Фомич Н.В. Пасторальный тренинг как средство формирования профессиональной компетентности будущих специалистов службы гражданской защиты ГСЧС Украины / Н.В. Фомич, С.А. Мукомел, Л.И. Мохнар // материалы международной науч.-практ. конф. «Проблема гармоничного развития человека в контексте специфики современного образования и процессов социализации». – Лондон, IASHE. – 2016. – С. 52-55.
21. Шаріпова Д.С. Особливості психічної ригідності в системі емоційних переживань професійних спортсменів з кульової стрільби: монографія / А.Г. Снісаренко, О.В. Тімченко, Д.С. Шаріпова. – Черкаси: видавець: Третяков О. М., 2016. – 232 с.
22. Шикун А.А. Феномен научных психологических школ / А. А. Шикун // Вестник ТГПУ. Серия: психология. – 2007. – № 10 (73). – С. 132 – 136.
23. Школяр Є.В. Формування психологічної готовності у курсантів вищих навчальних закладів цивільного захисту до майбутньої професійної діяльності в оперативно-рятувальній службі цивільного захисту: монографія / Є.В. Школяр. – Черкаси: ЧІПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2017. – 136 с.
24. Snisarenko A. The estimation of the tension of labour of chiefs of guard of fire rescue units / A. Snisarenko, Y. Snisarenko // Issues of upbringing and teaching in the context of modern conditions of objective complication of the person's social adaptation processes: Peer-reviewed materials digest. – London: IASHE, 2017. – P. 56 – 59.